

ADAME, GDJE SI?

Milan KNEP
Ljubljana

DIJALOG I MIR NE PRIPADAJU PRIRODI

Dijalog je u suprotnosti sa logikom ovoga svijeta. Mir ne pripada ovome svijetu.

Odmah na početku postavio sam ovu tvrdnju koja će mnoge iznenaditi. Prve sam dvije rečenice i po obliku izdvojio kako bih time nedvosmisleno pokazao da dijalog i mir nisu funkcionalni principi ovoga svijeta. Kanim li raditi za mir i dijalog, prvo nam je potreban realizam. Jer, labava rječitost i moraliziranje s jedne te idealiziranje i nerazumijevanje stvarnosti sa druge strane, mogu jako naškoditi dijalogu i miru.

Svaki čovjek želi uvjeriti sebe i druge da su mu dijalog i mir najviše vrijednosti. Ali, samo su malobrojni ljudi istinski nositelji mira. Doista, brojni su iskreni tražitelji mira, no oni ostaju neučinkoviti romantici. Trećima, riječ o miru samo je dio taktike nadvladavanja drugog.

Za vrijeme rata za Sloveniju – u lipnju i srpnju 1991 – i tijekom nastavka domovinskog rata u Hrvatskoj, vidio sam da mnoge nejasnoće dolaze sa najmanje očekivanih mjesta, od nekih od mirovnih pokreta i mirovnih instituta. Ljubljana je u ono vrijeme bila puna mirovnih pobuda i seminara koje su vodili, među ostalima, i predavatelji iz inozemstva. Na početku sam se njima oduševio jer mi se činio dragocjenim svatko tko bi mogao doprinjeti smirivanju položaja. Ipak, ubrzo sam shvatio kako u svemu tome nešto nije u redu. Bilo mi je potrebno određeno vrijeme za spoznaju da je mnogima stalo samo do novca i političkog prestiža.

Suvremeni je čovjek sklon praktičnim zamislima. Voli se hvaliti svojim pragmatizmom, a srami se filozofije, pa time i filozofske refleksije o miru i dijalogu. Danas, riječ filozofija i njezine izvedenice, upotrebljavamo čak i kao oznaku za nekorisno brbljanje (»Prestani filozofirati!«). Filozofija je mnogima postala zamorno ispitivanje i odgovaranje koje nas ne može oduševiti, razmišlja Gorazd Kocijančič u uvodu u Izabrane Platonove dijaloge i odlomke (Mladinska knjiga Založba d. d., 2002). Ipak, nije uvijek bilo tako, nastavlja Kocijančič. Od drevnih su vremena ljudi bili svjesni da filozofski argument vjerojatno nikoga ne može uvjeriti. Ipak, u tom su neznanju, i unatoč tom neznanju, tijekom tisućljeća pojedinci uvijek iznova riskirali postavljati radikalna pitanja. Zato Kocijančič v svezi s tim zaključuje kako sama ta ustrajnost pokazuje da se zaljubljenost u mudrost ne iznevjeruje svojim obećanjima. Filozofija jest stigla na loš glas, ali, ne smijemo dozvoliti da o miru i dijalogu govore i odlučuju samo pragmatičari.

Dok je Kocijančič zbog želje da osvijetli svoj život i vrijeme u kojem živi, pristupio iznimno složenom projektu, prijevodu Platona, iz istog razloga Vinko Ošlak suprotstavio se je gotovo opće prihvaćenoj tezi o kraju velikih priča. Ošlak čvrsto ustraje u uvjerenju kako je odgovor na svako veliko pitanje, dakle i za dijalog i mir, sakriven u velikoj priči. U svom dnevniku (1978–1979) Nikada nije bilo drukčije (*Saj ni bilo nikoli drugače*, Celovec, Mohorjeva družba 1991, str. 11) spominje kako je u knjizi znanstvene fantastike pročitao crticu Isaaca Asimova pod naslovom Zadnje pitanje. Priča govori o dva znanstvenika. Jedan od njih, koji je, poput svog sugovornika, oduševljen kozmičkim računalom, iznenada se zapanji. Potresen je zbog

spoznaje da će jednom vse kozmičke energije biti iscrpljene, sve zvijezde će se ugaziti, jer će entropija čitav svemir pretvoriti u ništavilo. Njegov ga pragmatičniji sugovornik tješi da će posljedice entropije postati vidljive tek za nekoliko milijardi godina, pa je zato svako uzrujavanje suvišno. Ipak, filozofsko zagrijani i osvješteni partner, ne prestaje. Entropija ga i dalje uznemiruje. Njega ne zanima samo život od danas do sutra, nego svijet, svemir, u cijelosti svog postojanja. Njega, dakle, zanima posljednje pitanje. U računalo unese pitanje kako se može izbjeći entropija. Računalo mu kratko odgovori da nema dovoljno podataka.

Ljudi ne mogu živjeti bez velikih priča. Do sada još nije bila otkrivena nijedna etnička grupa koja bi postojala bez religije i kulture, bez transcendentalnog konteksta. Svaka ljudska zajednica isplete svoju veliku priču. Zato se ni mi ne možemo odreći neke ontologije mira i dijaloga. U nastavku ćemo prvo prošetati pored zgrada mira i dijaloga koje stoje na pijesku (prim.: Mt 7,26), kako se o nepostojanim ljudima izražava Isus. Ujedno ćemo se upitati postoje li temelji dijaloga i mira koji mogu odolijeti svim iskušenjima, ponižavanju, patnji, čak i prijetnji smrću. Nitko tko se deklarira nositeljem dijaloga i mira, ne dopušta dvojbu u svoju iskrenost i dobru volju. Posljednji kriterij koji pročisti iskrenost čovjeka, vatrena je peć. Onaj koji preživi topionicu zlata, kako se metaforom izražava knjiga Mudrosti (prim.: Mdr 3,1–6); onaj koji u nastojanju za mir i dijalog podnese čak i poniženje, patnje i prijetnje smrću, vrijedan je povjerenja.

Iako mnogi nemaju povjerenja u značenje filozofskog istraživanja temelja dijaloga i mira, ipak ih uznemirava njihova eksistencijalna pozadina. I jedno i drugo, naime, usko je vezano za osjećaj sigurnosti, dakle, sa jednim od temeljnih pitanja čovjekova postojanja. Čovjek želi dijalog i mir jer hoće živjeti sigurno. U traženju sigurnosti radi se i o volji za savladavanjem stvarnosti. Mnogi sigurnost shvaćaju poput nečega posve neutralnog, no, u zbilji svaka je sigurnost »skupa«. Svako učvršćivanje materijalnih i duševnih okopa ima svoju cijenu. Mir i dijalog, također, želimo imati pod kontrolom. A tu počinje naš put u nemir i monolog. Imanencija je bipolarna, zato se mir i nemir pojavljuju u nepredvidivim i nesavladivim ciklusima. Kakve su stvarne mogućnosti za mir i dijalog u ovome svijetu, približiti će nam sljedeće poglavlje.

SILAZAK U PRIRODU

Rezolucija 10. kongresa SKJ zauzimala se je za ovakvo temeljno usmjerenje tadašnjeg jugoslavenskog socijalističkog društva: »Marksistički dialektički materijalizam je vrhunac ljudske misli.« (Navodi Vojan Rus, u: *Sodobna filozofija med dialektiko in metafiziko*, Ljubljana 1968, str. 8). Rus u istoj knjizi govori čak i ovo: »Suočiti suvremenu filozofiju sa dijalektikom znači suočiti je sa jezgrom cijele ljudske i filozofske povijesti, sa neprestanim sukobom između ljudskog i neljudskog u samom čovjeku. ... Filozofska dijalektika znači najsavršeniji procvat ljudske biti i prerastanje čovjekove metafizike kao njegove bitne ograničenosti i siromaštva« (ibid., str. 9). Rus nije oklijevao reći da je filozofija prije Hegela imala dva vrhunca vrijedna spomena: Heraklita i Aristotela. Sve drugo što bi vrijedilo spomenuti u povjesti, prema Rusu, u najboljem su slučaju samo djelomični doprinosi napretku ljudske dijalektike.

Ovakve Rusove tvrdnje danas pobuđuju opći podsmjeh. Ipak, takav silazak u krajnje vulgarni i primitivni materijalizam, ukrašen marksističkom dijalektikom, ima svoju prapovijest. Nije se dogodio odjednom. Svoj početak ima upravo tamo gdje Rus vidi jedini filozofski vrhunac

prije Hegela(1770–1831), kod Heraklita (+480 prije Kr.) i Aristotela (+322 prije Kr.). Isključivo u prirodu, u голу imanenciju, već su Grci zalutali. Htjeli su biti prirodni, razumni i stvarni. Greška je počela kad su prirodu otrgnuli od bogova. Mislili su da vjerno hodajući putem razuma neće ništa propustiti. Imali su puno povjerenje u iskreno razumsko prosuđivanje. Heleni su raspolagali izuzetnim intelektualnim oruđima: teorijama o prirodi, matematikom, počecima empiričke znanosti, metodama mišljenja. »Grčka je kultura bila intelektualni »stroj« za istraživanje i tumačenje svijeta i ideja, ali nije mogla stvoriti obvezujuće transcendentalne ideje«, kaže Jože Muhovič (u: Umetnost in religija, Logos, Ljubljana 2002, str. 371).

Više stoljeća prije Krista, Ajshil (+456), Sofoklo (+406) i drugi u svojim su dramskim djelima razotkrivali čovjekovu čežnju za ljubavlju i predanosti bližnjemu, a istovremeno i njegovu upletenost u izdaju i zločin. Međusobno je ispreplitanje obojega bilo neizbježno. Čovjek nije imao nikakve mogućnosti izbjeći suđenu danost – prirodu i njezine tajnovite sile – i ostati čist.

Rim koji je došao poslije Grka, nastavio je istim putem i jurio sve dublje. Muhovič na istom mjestu zaključuje: »Njegova religiozna poruka ljudskim masama nije pružala ništa mistično osim misterija bezimnih prirodnih sila poput spolnosti, rasta i smrti; prirodnih sila koje su se upravo kroz obožavanje izopačile u neprirodne. Ili, kao što piše Chesterton kojega Muhovič navodi u nastavku: "Čak dosta prije kraja rimskog imperija u njemu nalazimo obožavanje prirode iz kojega neizbježno proizlaze stvari koje su u suprotnosti sa prirodom. ... Ljudskoj mašti u cjelini dogodilo se to, da se je sav svijet zacrvenio od opasnih i brzo prevrtljivih strasti; od prirodnih strasti koje su postale neprirodne. Tako je obožavanje spolnosti kao samo jedne od bezazlenih prirodnih stvari prouzročilo, da je spolnost natopila i prožela svaku drugu prirodnu stvar. ... Onog trenutka kad spolnost prestane biti sluškinja, ona postaje tiranin. ... Obožavanje pojedinih prirodnih sila logično i nužno dovodi do njihove perverzije i divljaštva; već samim tim što ih obožavanje odvoji od njihove prirodne matrice i time od njihove prirodne funkcije.« Iz toga vidimo da sv. Pavao nije pretjerivao napisavši: "Častili su i štovali stvorenje umjesto Stvoritelja. ... Stoga ih je Bog predao sramotnim strastima: njihove žene zamijeniše naravno općenje protunaravnim, a tako su i muškarci napustili naravno općenje sa ženom i raspalili se pohotom jedni za drugima. ... I kako nisu smatrali vrijednim držati se spoznaje Boga, predade ih Bog nevaljanu umu te čine što ne dolikuje.« (Rim 1,25–29).

Renesansa je nekako nastavila tamo gdje je antika završila. Ipak, dok su Grci i Rimljani još razmišljali u kategoriji »objektivna priroda«, »objektivni prirodni zakoni«, renesansa otkriva subjektivizam. Tako Montaigne (1533–1592) odbacuje kršćanska moralna načela, jer misli da ih nije moguće ostvarivati. Na mjesto kršćanskih ideala ne postavlja ništa novo, ali predlaže da svaki čojek sam traži svoj put i to onako kako mu to zapovjeda njegova priroda. Stvar je još i potencirao Hume (1711-1776) koji je odbacio model moralnosti koji temelji na prirodnom zakonu. Korjene moralnosti vidi u osjećajima čovjeka. Čovjek nešto prihvaća ili odbija s obzirom na svoj osobni unutarnji osjećaj koji diktiraju njegove temeljne želje. Prema Humeu, prihvaćamo ono što je opće korisno dok odbijamo ono što nanosi štetu. No, Hume je bio svjestan labavosti svojih etičkih polazišta, pa je mogućnost prilagodbe sagledao u psihološkoj činjenici kako često znamo biti sebični, ali ujedno u nama postoji jednako snažna želja za dobrom drugoga.

Slično je, prije Humea, mislio Hobbs (1588-1679). U svom djelu Levijatan (1651) zaniijekao je prirodnu socijalnost i naglasio značenje naših sebičnih i koristoljubivih ciljeva. Istina je, kaže Hobbs, da je naša sebičnost često izvor lošeg postupanja. Ali, briga za sebe i strah od smrti ipak su tako snažni razlozi da pojedinac traži zajednički dogovor.

Humeovu misao možemo sažeti u tvrdnju da čak i vrlina poslušnosti zakonu, proizlazi iz naših vlastitih osjećaja i želja. »On izričito tvrdi da naš razum nije ništa drugo do rob naših želja i nagona ... i da je nesposoban pokrenuti ili sprječiti određeno djelovanje. ... Razum jest, i mora biti, samo rob težnji i ne može biti u nekoj drugoj ulozi, osim te da im se pokorava.« (Anton Jamnik, u: Liberalizam in vprašanje etike, Nova Revija 1998, str. 27)

Kantovo je gledanje bilo još radikalnije: moralnost navodno izvire iz prirode čovjeka. »Temeljni princip moralnosti je u tome da nam nalaže apsolutnu dužnost: što je potrebno učiniti. Taj poseban oblik moralne nužnosti može proizlaziti samo iz zakona koji smo sami sebi nametnuli. Znamo da moramo; što može biti istinito samo ako smo slobodni. ... jedini put na kojem možemo, po Kantu, biti slobodni, je onaj na kojem su djela određena nečim što je dio naše prirode. ... U slobodnom se djelovanju ne možemo oslanjati na vječite zakone ili zakone koje nam nalaže Bog, jer bismo u tim slučajevima bili određeni nečim izvan sebe. Naše moralne obveze proizlaze iz zakona koji utvrđuje čovjek sam. ... Postupajmo, dakle, tako, da to bude sukladno našem razumu i da svatko može djelovati prema tom zakonu.« (Navodi Anton Jamnik, *ibid.*, str. 20).

U pravilu, svaka istinski izvorna i snažna misao potiče nove i međusobno suprotne ideje. Tako je i Kant inspirirao daljnja razmišljanja u dva suprotna smjera. Sve su se više počela unapređivati nastojanja u smjeru kolektiva koji ima primat nad pojedinom neovisnom osobom, a usporedno i njihove suprotnosti: nihilizam i relativizam. Zajednička jezgra raznorodnih usmjerenja, primjerice britanskih intuicionista 19. stoljeća, utilitarista (Bentham, 1748-1832), Augusta Comtea (1798-1857), Marxa (1818-1883) i drugih, bila je da društvu u svrhu uređivanja odnosa, nije potrebno moralno polazište koje je postavljeno iznad povijesti, ni određen apstraktni princip koji bi utvrđivao društvo. Ako su intuicionisti, u svezi sa utilitaristima, još operirali pojmovima »zajedničko osjećanje« u kojem bi se ljudi prepoznali i postupali etično a time ostajali na razini posve neangažirane refleksije pojedinca i društva, drugi, koji su imali u vidu i operacionalizaciju političkih ciljeva, počeli su se priklanjati determinizmu i željeznim zakonitostima evolucionizma društva (Comte). Time su stekli sve kompaktniju i udarniju viziju koja je bila namijenjena društvenim praktičarima. Njih, naravno, nije zanimala pojedina slobodna osoba. Moralne sudove pojedinca s lakoćom su ignorirali. Pojedina bi osoba trebala biti vođena njoj otuđenim ekonomskim čimbenicima u odnosu na koje pojedinac nema pravu osobnu ulogu (Marx).

Sve od Montaigneja u filozofiji je bila nazočna dvojba u postojanje vječitog univerzalnog i opće obvezujućeg morala. Novi, izuzetni impuls etičkom skepticizmu, dao je Friedrich Nietzsche (1844-1900). Oštro je odbacio teoretiziranje o bilo kakvim općim i racionalnim etičkim principima. Po njemu, jedina opipljiva činjenica bila je ljudska priroda koja je smjesa strasti, želje za vladanjem; puna jala, zamjerki, osvetoljubivosti i strahova. Tu je svaka racionalnost posve nemoćna. Možemo reći da je Nietzsche tim psihološkim realizmom koji je izgledao kao nekakvo očajanje nad čovjekom, *per via negationem* uhodao put jednoj od temeljnih svetopisamskih premisa, pouci o izvornom grijehu. Prema pouci Svetog pisma, razum je ranjen, pa stoga ne može biti pouzdan vodič. Danas se s time svi slažemo i govorimo o čestoj iracionalnosti čovjekova ponašanja. I, što je ova tvrdnja – Nietzscheova i naša – drugo do Pavlova spoznaja o dvije volje: »Zbilja ne razumijem što radim: ta ne činim ono što bih htio, nego što mrzim – to činim.« (Rim 7,15.16). Nietzsche je, zajedno sa realističkim i pronicljivim uvidom u ranjenu ljudsku prirodu, proglasio i božju smrt. A to mu je zatim zatvorilo put u spasonosnu viziju. Pavao je mogućnost za ublažavanje tuzemskih posljedica razdrobljene ljudske prirode vidio u oslanjanju na Krista, dok je Nietzsche morao zbog »božje

smrti« potražiti izlaz u imanenciji. U volji za moći pronašao je nekakvu metafiziku u imanenciji.

Zapravo nas ne čudi što su mnogi koji su kritično motrili tisućljetnu povijest čovječanstva, pogotovo u moderno doba, stigli do radikalnih razmišljanja, teorija i filozofskih koncepata, čiji je zajednički nazivnik bio da je ideja o dobrom Bogu i Spasitelju obmana i opijum; dok je borba jedini princip koji obilježava stvarnost.

Višestoljetni etički skepticizam dobio je zaokruženo oličenje u 20. stoljeću, kad je postalo opće prihvaćeno da moralnost nema nikakav temelj. Tu je svoj udio imao i Jean-Paul Sartre (1905-1980). Filozofi–literati napokon su istrgnuli moral iz ruku filozofa. Potpuni silazak u prirodu koji je prožeo suvremenu svijest i kulturu, završio je u općem relativizmu. Oni filozofi, koji od sada žele biti samo još filozofi-literati, govore o moralu još samo posredno, nesistemski, odrekavši se koncepta, oruđima literature.

ŠTO NAS MOŽE UVJERITI?

Je li moguće, nakon svega što smo prije navodili, uopće reći nešto značajno i obvezujuće o dijalogu i miru? Nije li taj pokušaj unaprijed osuđen ne samo na propast, nego, što je još mnogo gore, i na sažaljevanje i podsmijeh? Je li uopće moguće pomisliti na nešto što još nije bilo mišljeno, sto puta opetovano i odbačeno? »Književnost je v svojoj višetisućljetnoj povijesti iscrpila sve oblike i sve teme, zato piscu ne preostaje ništa drugo nego da ponavlja, citira, aludira, parafrazira, parodira ono što je već bilo zapisano. ... Postmodernističko djelo, možemo li ovu misao zaoštriti do kraja, ne može više biti izvorno, ... nego je samo još citat, ... pregršt citata, intertekstualna mreža među rječima.« (Jani Virk, u: Konstrukti resnice, študija romana Ime rože, Umberto Eco, Založba Mladinska knjiga, Delo 2004, str. 468)

Na razini filozofije, mogućnosti za izvornu misao su, tako reći, ništavne. Literatura nema ništa bolju mogućnost. I Božje otkrivenje je, unatoč tzv. razvitku dogmi i pouka, već odavno zaključeno. Poslije Krista nije moguće, a nije ni potrebno, nijedno kvalitetno otkrivenje. U to su još puno čvršće uvjereni Muslimani kad misle na Koran. Vrijedi li uopće gubiti riječi i vrijeme na dijalog i mir?

Ono što nam u ovom trenutku pomaže premašiti dvojbu u smislenost našeg djelovanja jest činjenica da svaka generacija i svaki pojedinac mora ponovo pronaći temeljne odgovore. To je bila jedna od najčešće navođenih misli Ivana Pavla II., kad je u 1996. posjetio Sloveniju. Nama nikako nije stalo do traženja izvorne filozofske ili teološke misli; nama je stalo do nečeg mnogo konkretnijeg i više obvezujućeg; stalo nam je do pitanja osobnog uvjerenja, jer, što ne proizlazi iz uvjerenja, grijeh je (prim. Rim 14,23). Uvjerenje je uvijek osobno. Ničije tuđe loše iskustvo ne može nas odvezati od traženja osobnog uvjerenja. Nemoguće je reći: još nikome nije uspjelo doći do jasnih i čvrstih životnih načela, pa neće ni meni. Svaki je čovjek dužan ući u proces osobnog, a time i posve izvornog, uvjerenja. Zato nije istina da se u postmodernom dobu radi samo o ponavljanju već rečenog. Izvornost, novost, jednkrotnost, uvijek su nazočne tamo gdje pojedinačna i neovisna osoba postigne svoje uvjerenje.

Postmoderna je nekako izgubila nadu za izvornošću. To se je moglo dogoditi samo zato jer je izgubila subjekt. Da je, naime, opredjeljenje subjekta ostalo čvrsto, primjerice kršćansko, koje govori da je čovjeka stvorio Bog Stvoritelj a Krist ga je nakon pada otkupio –

postmodernistična skepsa ne bi bila tako razorna. Ali, budući da je filozofija prvo smaknula Boga, nužno je uslijedilo i »ukinuće« čovjeka. Ostali so samo još sumorni koncepti. Najzad, čovjeku je dosadilo šahiranje konceptima, pogotovu jer se je u međuvremenu opekao komunističkom revolucijom.

Kad ponestane velikih priča, preostaje nam samo još sadašnji trenutak. Redukcijama koje su bile karakteristične za Marxa, Freuda i ine, tako smo stigli do kraja. U fazi posljednje redukcije cjelokupnog življenja za sadašnji trenutak, preostaje nam samo još jedan sadržaj koji je opipljiv i zato priznat kao realno postojeći, naime, užitak. I tu smo negdje danas. U tome je završio veliki dio elitne kulture kao i pop kulture. Postoji li od ove posljednje redukcije, posljednjeg opipljivog sadržaja kojemu je potrebno vjerovati jer ga osjećamo i vidimo, još koji put naprijed? Sigurno. Zato što Bog nije ljubomorni osvetnik nego Otac. Ipak, čovjeka koji se utapa u podražajima, ne zanima Očeva ljubav. Totalna čulna ljubav, sve dok postoji, ignorira duhovnu ljubav jer je potonja smeta i sputava. Pa što? Iz mora užitka nitko više ne izlazi živ. Krajnje stanje užitka jest apatija, otupljenje osjetila, nesposobnost daljnjeg osjećanja. Mogućnosti užitka, naime, ograničene su tako glede vremena kao i glede itenziteta. Jednog dana, užitak, prema prirodi stvari, nije više moguć. Bar će nekima, možda, umiranje u ovom novodobnom babilonskom prognaništvu postati simbolom nade. Zato će se u postegzilskom dobu, metaforički rečeno, bar neki ljudi svim žarom baciti na obnovu hrama. Ili, drugim rječima: izgubljeni sin će se iz zemlje užitaka, koja je zapravo zemlja smrti, vratiti domu očevu i nanovo zaživjeti.

Brat Roger Shutz, utemeljitelj međunarodne ekumenske zajednice v Taizeju u Francuskoj, početkom drugog svjetskog rata upitao se, da li je nakon sve one mržnje, laži, krvi, nepravednih patnji, uopće moguće obnoviti povjerenje među ljudima. Pitao se je u što su ljudi, nakon svih strahota, uopće još spremni vjerovati. Postoji li nešto što će među ljudima obnoviti riječ povjerenja? Sam je otkrio obnovu povjerenja u tihom služenju ispaćenima. Pritom je sljedio uzor svoje bake koja se je tijekom prvog svjetskog rata posvetila služenju ranjenicima. Roger je povezo služenje molitvom i zajednicom koja je zaživjela u posvemašnjoj skromnosti i odrekla se svega što bi u ljudima moglo probuditi strah od prisvajanja.

Shutzov je obrazac bio: služenje, zajednica, molitva, ekumenizam, dijalog in odricanje želji za poučavanjem drugih; umjesto toga ih je iskreno slušao.

Slično Shutzu, Jože Muhovič se pita: »Gdje i kako pronaći kredibilnu i inspirativnu priču koja bi se zasnivala na nečem drugom osim na živom blatu brutalnosti i moći? Razumljivo je da izravan odgovor ne postoji. Ipak, korisni su i indirektni ako su dovoljno konkretni.« (ibid., str. 139).

»Protuotrov« protiv »prirodne« religije, dakle, nije moglo biti ništa drugo nego »natprirodna« religija. Natprirodno umjesto prirode, Bog umjesto bogova. A taj je natprirodni protuotrov u silaznu sinusoidu antičkog svijeta ubrizgalo kršćanstvo.« (Jože Muhovič, ibid., str. 374) Temeljna je novost shvaćanje da priroda nije majka čovjekova. Čovjek joj se smije diviti, ali je ne smije oponašati. »Kršćanstvo je nasuprot nestabilnom, korumpiranom, nasilnom, bespravnom, propadajućem svijetu suprotstavilo stabilan, pošten, očinski, pravedan i vječan metafizički svijet.« (Jože Muhovič, ibid., str. 375)

Krist je davno prije Shutza otkrio i ostvario obrazac pomoću kojega se je moguće bez prisvajanja približiti ljudima. Pronašao je obrazac posvemašnjeg povjerenja i vjerodostojnosti.

U sebi je htio unaprijed obračunati sa svime što bi ga moglo svrstati u mrežu borbe za moć. Prije nego što je u javnosti izrekao jednu jedinu riječ, prije nego što je bilo koga pozvao na sudjelovanje, raščistio je sa glavnim atributima zemaljske čvrstoće: sa moći, vlašću, časti i udobnošću. Ove nam riječi u sjećanje prizivaju Isusovo odbijanje iskušenja.

Isusova pobjeda nad đavlom koji ga je iskušao (prim.: Mt 4,1–11), osnova je cjelokupnog tekućeg teksta.

Prvi dio našeg razmišljanja govorio je o silasku čovjekova traganja u prirodu. I Bog je u Isusu sišao u prirodu. Čovjek je nakon ustrajnog silaženja u prirodu počinio kobnu grešku kad je prirodu uzdigao na razinu božanstva, kad je počeo obožavati zlatno tele, kad je sile prirode (plodnosti i spolnosti) učinio božanstvenima. Isus nam je postao posve jednak u svemu. Svojim čovječjim rođenjem preuzeo je našu ljudsku prirodu i postao jedno s nama. Dakle, posve je sišao sa svog božanstvenog pijedestala. A onda je zanj došao presudni trenutak: hoće li zaglaviti u prirodi, poistovjetiti se sa njom i time se podrediti njezinim zakonitostima; ili će smoći ponovni okret uvis. Odbijanjem đavla, utjelovljene privlačnosti prirode, sačuvao je distancu. Priroda ga svojim čarima udobnosti, slave, časti i vlasti nije očarala i povukla use. Naprotiv: Isus ju je doživio kao područje smrti, kao zonu bez izbavljenja. Prirodu je nazvao kraljevstvom zemaljskim gdje se prvaci naroda bore za vlast (prim.: Mt 20,25), gdje bogataši misle na mamona i svoj trbuh (Flp 3,19), dok vjerske i kulturne elite očekuju od naroda da ih ljudi zovu 'Rabbi', učitelj (prim.: Mt 23,7), da im iskazuju čast i poštovanje. Došavši prvi put među ljude, Isus objavljuje da se je približilo kraljevstvo nebesko (prim.: Mt 4,17). To je jedino kraljevstvo mira i istine, pravde i ljubavi, kao što govore riječi misnog hvalospjeva za blagdan Krista Kralja Svemira. Nakon Isusove pobjede nad đavlom jasno je da u iskren i realan dijalog može ući samo onaj koji postaje građanin kraljevstva Božjeg, i samo do one mjere do koje je prihvatio kraljevstvo Božje. Nastojanje za dijalogom, dakle, jednako je ulasku u logiku kraljevstva Božjeg, izlasku iz dvosmislenosti prirode.

PRIRODA JE ANTIDIJALOG

Već je u uvodnoj rječi bilo rečeno kako svi koji koji zaostanu u prirodi, mogu samo brbljati o dijalogu a ne mogu biti nositelji mira.

Na ovom je mjestu možda ispravno sjetiti se bar dvojice velikih opisivača prirode, dvojice koji su o prirodi rekli ono što priroda doista jest. Nisu izbjegavali izgovoriti sve bolne posljedice koje osjeća svaki djelić prirode. Pritom mislimo na Marxa i Darwina. Prvi je bio društvoslovac, a drugi prirodoslovac. Obojicu je genijalno rezimirao sv. Pavao: »Jer znamo: sve stvorenje zajedno uzdiše i muči se u porođajnim bolima sve do sada. Ali ne samo ono! I mi koji imamo prvine duha, i mi u sebi uzdišemo iščekujući posinstvo, otkupljenje svoga tijela.« (Rim 8,22.23).

Marx je otac dialektičkog materijalizma koji proglašava da je krvavi obračun »antiteze s tezom«, novog sa starim, legitiman, povjesno nužan i, stoga, dobar. Za velik dio evropske inteligencije 19. i 20. stoljeća upravo je tragično što su je zbog svog socijalnog osjećanja – što je, dakako, bilo i hvalevrijedno – usput i nesvjesno, a možda i zbog tzv. zaduženog neznanja, prihvatili dijalektički materijalizam. To je, vjerojatno, jedan od glavnih razloga što komunizam, kao jedan od najsistematičnijih antidijaloga u dosadašnjoj povjesti, još uvijek nije doživio osudu koja bi se mogla usporediti sa osudom nacizma i fašizma. Mnogi su, u svojoj socijalnosti, previdjeli da u pozadini revolucije stoji dijalektički materijalizam. Stoga,

ubijanje protivnika, laž i zastrašivanje, nisu bile samo rubne, neočekivane i neplanirane pojave revolucije, već je sve to proizlazilo iz same biti dijalektičkog materijalizma. Borba, krv i uništenje, dakle, dijalektici su nešto imanentno.

Kao što je Marx svojim teoretičkim izvođenjima presudno sudjelovao u društvenim revolucijama modernog doba, Charles Darwin (1809-1882) je pokrenuo revoluciju na području prirodoslovlja. U knjizi *On the Origins of Species by Means of Natural Selection* izdanoj 1859., rekao je, kako priroda sama, sukladno sa svojim unutarnjim zakonitostima, neovisno o bilo kojoj etičkoj ili racionalnoj instanci, bira što će se razvijati i preživjeti, a što propasti. Priroda, dakle, nije ništa romantično. U njoj ne postoji ništa dijaloško. U to se možemo uvjeriti svakog trenutka, uključivši na televiziji koji od prirodoslovnih kanala. Emisije o životu u prirodi, čak i one koje opisuju sićušna bića, prikazuju svijet kao neprestanu bitku na život i smrt. Ako je čovjek samo dio prirode, kako mnogi vole, čak sa nekim romantičnim zanosom, isticati, onda ni on nema drugog izbora nego da ga melje stroj prirodne selekcije. Ipak iznenađuje što mnogi ekolozi, koji inače odbijaju vjersku dimenziju dijaloga, žele ujedno biti i mirotvorci. Stoga nije ni čudno što su brojni zagriženi ekolozi, koji se smatraju mirotvorcima, zagovornici pobačaja, eutanazije i slobodne spolnosti.

DOSTA JE SKEPSE

Dijalog je prema svojoj biti transcendentalna kategorija koja apsolutno ne pripada prirodi. Vjerojatno se s tom tvrdnjom ne bi složili mnogi koji nijednu dimenziju svoje osobnosti ne povezuju sa transcendencijom. Tu je potrebno jasno reći da ne postoji nijedna ljudska instanca koja može i smije suditi da li je osoba, koja se smatra vjernom te svoj svakidašnji život povezuje sa transcendencijom doista vjerna, a ona koja se smatra nevjernom, uistinu nevjerna. U svakodnevnom životu vidimo da se za dijalog zalažu ljudi bez obzira na to smatraju li se vjernima ili ne. U svezi toga možemo reći dvoje: svaki iskren i prisan dijalog nužno poseže u transcendenciju, a pritom nije bitno kako to netko tumači i shvaća. A svaki dijalog koji se oblikuje na temelju prirode, nije dijalog nego taktika, postupak za premašivanje, metoda savladavanja, način sakrivanja stvarnih ciljeva, sakrivanje moći i agresije kako se sugovornik ne bi uplašio već se predao zahvaljujući blagozvučnim riječima; on je prevara i licemjerje. U imanenciji nije moguće partnerstvo već samo pobjeda jednog nad drugim.

Krist se je u bitci sa kušnjama odrekao svih političkih ciljeva. Njegovi učenici to nisu htjeli prihvatiti sve do kraja. Pred samo uzašašće, posljednji su ga put upitali hoće li napokon obnoviti Izraelovo kraljevstvo. Isus nije postavio ni najmanji plan zemaljskog kraljevstva, ali nije bio ravnodušan prema ovome svijetu. Njegova sposobnost za dijalog nije izvimala iz nezainteresiranosti za svijet. Kristov je dijalog bio aktivan i kreativan za razliku od dijaloga koji temelji na budizmu i hinduizmu. Krist nije učestvovao u bitci za moć, ali je uvijek bio tamo gdje je bio potreban drugome. Njemu je bilo kakav pomak od stvarnosti posve stran. Neprestano je susretao ljude sa ruba društva. Mnoge je među njima izliječio i time ih vratio u normalan život. Mnoge je nahranio i obratio im se riječima nade i oprosta. Ipak, za sebe nije tražio ni čast ni vlast ni udobnost: »A Sin Čovječji nema gdje bi glavu naslonio.« (Mt 8,20). Istočnjački dijalog zasniva se na nezainteresiranosti za ovaj svijet. Taj, pak, polazi iz temeljne dvojbe u smislenost zemaljskih stvarnosti. Krist je priznao realnu autonomiju zemaljskih stvarnosti. Shvatljivo: ta nije mogao podcjenjivati ono što je, kao Bog, stvorio. Krist je pobjedom nad kušnjama sebe stavio u službu čovjeka, u aktivni i dijaloški odnos prema čovjeku. Time je jasno pokazao kako dijalog postoji samo tamo gdje se služi. Ili, drugim riječima: dijalog je oblik služenja. Povijest Crkve pokazuje da su mnogi kršćani tijekom

stoljeća dobro shvaćali što je Krist u stvari htio. Od samog početka, usred kršćanskih zajednica stvarale su se dobrotvorne i socijalne ustanove, prve ljekarne, utočišta, hospici i škole. Sva ta mreža služenja u temelju nije bila taktika, već nastavak Kristovog služenja drugome u njegovim ovozemaljskim potrebama a u usmjerenju ka vječnosti.

Iako smo u dosadašnjem razmišljanju odlučno odbacili mogućnost prisnog dijaloga u goloj ovlasti prirode, čovjek ipak poznaje dijalog, koji, unutar prirode, nekako oponaša pravi dijalog. Mogli bismo ga nazvati »dijalog blagostanja«. Doista, među pojedincima i grupama izvan dimenzija služenja, dijalog je moguć, ali pod uvjetom da ima dovoljno dobara. Naime, nemir i bitka počinju zbog borbe za opstanak. No, ako neka zajednica misli da nije ugrožena, ona može unutar sebe i sa drugima poživjeti u miru. Ipak, takav je mir neprestano ugrožen, jer uvijek ima nekoga koji hoće više dobara, časti i vlasti nego što treba. Čovjek hoće puninu blagostanja već usred ovoga svijeta. Zato je »mir blagostanja« uvijek privremen, prividan, jer nema dubokih etičkih razloga.

Priče o vješticama i čarobnjacima, čak i one suvremene, obiluju duhovima koji nemirno lutaju i traže svoj mir. Ne mogu se osloboditi svog zatočeništva u ovome svijetu. Mijenjaju se, preuzimaju uvijek iznova nove oblike i ne mogu se otrgnuti neprestanoj bitci između dobra i zla, svjetlosti i tame. Ova se mašta pokušava izživjeti u znanstvenoj fantastici, u superjunacima mnogih filmova. Oni se odlikuju snagom, neuništivim sposobnostima, lete zrakom izbjegavajući pogibelj, savladavajući prijeteće opasnosti. U posljednje vrijeme iznimno je omiljen mladi čarobnjak Harry Potter koji pohađa školu za čarobnjake. A zapravo, trebao bi biti dobar čarobnjak koji se bori protiv zla. Naizgled, supermani su nevinna igra. Ipak, oni djecu doslovno tjeraju u imanenciju. Supermani ostaju zatočenici svijeta, bez obzira kako nadzemaljski izgledali. Varaju gledatelja, vode ga u svijet fantazije, umjesto da ga oduševljavaju za radikalnu odluku na služenje i na odbijanje razornih kušnji.

»Dok on još govoraše mnoštvu, eto majke i braće njegove. Stajahu vani tražeći da s njime govore. Reče mu netko: 'Evo majke tvoje i braće tvoje, vani stoje i traže da s tobom govore.' Tomu koji mu to javi on odgovori: 'Tko je majka moja, tko li braća moja?' I pruži ruku prema učenicima: 'Evo,' reče, 'majke moje i braće moje! Doista, tko god vrši volju Oca mojega, koji je na nebesima, taj mi je brat i sestra i majka.'« (Mt 12,46-50). Ovako ih oslovivši, Isus se je distancirao od apsolutnog zatočeništva u rodu, krvi i narodu. Isus je sviješću Spasitelja, koji bijaše poslan svim ljudima, savladao još jednu prirodnu prepreku, gentilizam. U najžešće prirodne prepreke ubraja se upravo gentilizam koji je nekakav krvni fundamentalizam, apsolutizacija rodovne svijesti, a koja u nastavku dovodi do uvjerenja o svetosti našeg roda, svetosti naše krvi i naše povijesti. Pripadnici našeg roda posjeduju apsolutnu istinu i pravdu. Ako im to netko ne priznaje, naš se rod može dati u legitimni rat koji zbog prolivanja naše »svete krvi« postaje »naš sveti rat«. Upravo je taj rodovni ili krvni fundamentalizam na početku devedesetih, negiranjem dijaloga i tolerancije, potpirio žestoki rat na području nekadašnje Jugoslavije.

U ovom kontekstu možemo razumjeti sv. Pavla, koji kaže: »Nema više: Židov – Grk! Nema više: rob – slobodnjak! Nema više: muško – žensko! Svi ste vi jedan u Kristu Isusu!« (Gal 3,28). Gentilistički krvni fundamentalizam moguće je premašiti samo univerzalnom sviješću, koja, naravno, nema ništa zajedničko sa nekakvim univerzalnim znanjem ili univerzalnom sviješću new agea. Univerzalna svijest u evanđelju čovjeka ne prisiljava u stapanje i harmoniju sa svemirom nego u osobni odnos sa osobnim Bogu. Osobni identitet svakog čovjeka treba biti višeslojan i kompleksan, a ne redukcija na jedan od vidika koji ćemo opisati u nastavku. Polazište svakog čovjeka je njegova individualnost, dakle, njegova izuzetnost,

njegova jednkokratnost i jedinstvena pozvanost. Nitko nije ništa serijsko niti je ičiji klon. O sebi možemo reći:

Prvo – ja sam netko tko još nije postojao niti će postojati, pa stoga imam jedinstveno i nezamjenjivo poslanstvo i vrijednost. Preko mene, Bog želi poručiti nešto posve izuzetno, novo, još nikad viđeno. Bog ne dopušta da me bilo tko može posve upoznati i time me savladati. Pošto imam svoju nedodirljivu individualnost, iznad mene ne postoji nikakav kolektiv.

Drugo – uz svoju jednkokratnost, istovremeno sam rođen u određenoj kulturi i pripadam posve određenom narodu. Nisam kulturno i nacionalno neispisan list. Ja sam oblikovan i obilježen poviješću svoga naroda i svoje kulture. Narodnost i kultura za mene nisu nešto dodano izvana, već su dio moje osobnosti. Drugim riječima: imam svoje nacionalne i kulturne korijene koje moram njegovati, cijeniti i nadograđivati.

Treće – sljedeća je dimenzija čovjekove istovjetnosti naša svrstanost u sveobuhvatnu ljudsku zajednicu. Ja sam građanin ovoga svijeta. Zato bi svatko trebao osjetiti planetarno bratstvo i imati kozmopolitskoga duha.

Ipak, tek četvrta dimenzija naše istovjetnosti, činjenica Božjeg djetinjstva, omogućuje čovjeku ovakvu višeslojnost. Tek na ovoj četvrtoj razini, na razini krštenja, uključenosti u egzistencijalni odnos sa Kristom – posebice preko euharistije – nije važno jesam li Židov ili Grk ili Hrvat ili Slovenac, ako parafraziramo sv. Pavla. Tek će nam egzistencijalna povezanost sa Kristom omogućiti da sve četiri istovjetnosti u nama zažive harmonično i uravnoteženo. Istovjetnost Božjeg djetinjstva neophodna je, inače, čovjek zauvijek ostaje u jednom od četiri sloja. Tko ne uđe u Božje djetinjstvo, neizbježno se sakrije tako što višeslojnu istovjetnost reducira na samo jedan vidik: bilo na individualnost, što dovodi do individualizma, ili na narodnost, što dovodi do nacionalizma, ili na nadnacionalnost, što vodi u bezbojni i bezosobni kozmopolitizam.

Kako shvatiti dijalog u Crkvi i dijalog Crkve sa svijetom, budući da je Crkva hijerarhična? Doista, Crkva je često imala vrlo velikih poteškoća sa unutarnjim dijalogom i dijalogom sa svijetom. Unutarnji je dijalog često bio posve zanemaren. Crkva je sebe shvaćala kao pravno savršeno društvo, što znači da su neki u toj zajednici imali vlast a drugi su bili tzv. poslušna Crkva. U povijesti je zato i katolička asketika dosta često jednostrano naglašavala pasivne vrline: strpljivost, pokornost, poštovanje nadređenih itd. Nedijaloški odnos Crkve sa drugima i drukčijima, proizlazio je tako iz njezine društvene moći kako i iz uvjerenja da posjeduje apsolutnu istinu. I to istinu o svim područjima ljudskog života. Ljudi Crkve živjeli su sa svijesti kako nemaju što od koga naučiti nego se svijet izvan Crkve mora radoznalo osvrutati tražeći pravi nauk koji poput najvećeg blaga čuva Crkva. Drukčije se je razumijevanje dijaloga u Crkvi naposljetku utvrdilo na 2. vatikanskom koncilu. Crkva je nanovo otkrila duh služenja: »I tko god hoće da među vama bude prvi, neka vam bude sluga. Tako i Sin Čovječji nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj dade kao otkupninu za mnoge.« (Mt 20,27.28). »Više vas ne zovem slugama, ... vas sam nazvao prijateljima jer vam priopćih sve što sam čuo od Oca svoga.« (Jn 15,15).

Ključ služenja pomaže nam shvatiti dijalog i u odgoju. Naime, ozbiljan odgoj pretpostavlja, među ostalim, autoritet koji obično shvaćamo kao suprotnost dijaloga. O tome nam svjedoče iskustva iz prošlosti, kad je odgoj bio suviše autoritaran. Danas prevladava suviše permisivan odgoj. »Dijete, koje roditelji obožavaju umjesto da ga odgajaju, podivljat će.« (J. Muhovič,

ibid., str. 373) U odgoju, radi se o utvrđivanju dvaju vidika iste stvarnosti: autoritet i ljubav. Oboje ostaje u ravnoteži kod odgojitelja koji odgoj, također, shvaća kao služenje. Traži li odgojitelj sebe, postati će zapovjednički. Traži li lagodu i omiljenost, razmaziti će štice. Dobar odgojitelj mora se odreći istih iskušenja kojih se je odrekao Krist.

Općenito, ljudi su uvjereni kako je demokratsko društveno uređenje u osnovi dijaloško, pa su zato vrlo razočarani kad u demokraciji dolazi do socijalne nepravde, korupcije; kad ih povrijedi nemoć sudstva i općenita neučinkovitost struktura vlasti. Dijalog je u demokraciji obilježen sa dvije suprotne stvarnosti: s jedne je strane kapital, a s druge mehanizmi pravne države. Oni se po prirodi međusobno ne podupiru nego se isključuju. Kapital se nastoji, prema svojoj unutarnjoj logici, oplemeniti. To može postići jedino ako se njime učinkovito upravlja. Stoga kapital oblikuje piramidu sa jednim jedinim vrhom odlučivanja što je suprotno dijalogu. Mehanizmi pravne države, pak, žele svim članovima određenog društva omogućiti participaciju u društvenom zbivanju. Demokratski društveni sustav uistinu nije uzakonjen dijalog kao što ljudi naivno zamišljaju, nego je samo prigušivač proturječnosti, ograničeno nastojanje za premošćivanjem ponora između kapitala i široke društvene participacije, instrumentima socijalne države. Potonja želi ustvrditi načelo jednakih mogućnosti u zdravlju, obrazovanju, kulturi i sl.

Modernizam je stavio pod upitnik, i u nekom smislu potkopao, sve potporne zidove naše kulture. Zato je Gilbert K. Chesterton uskliknuo: »Vrijeme je da prestanemo tražiti dvojbe i počnemo tražiti odgovore.« (navodi ga Jože Muhovič, ibid., str. 133) Ako je na početku zapadne civilizacije nekad stajao Bog, sada ga je zamijenio Razum. No, opća skepsa nije poštedjela ni Razum. On je zamjenjen Voljom koja se je ubrzo izopačila u samovolju, a ova u brutalnu snagu. I sada stojimo pred time hoćemo li preživjeti. Očividno, nešto će trebati izmijeniti. Možda ćemo se jednog dana moći ponovo složiti sa sv. Ivanom koji je na početku svega prepoznao Riječ, dijalog, odnos posvemašnjeg povjerenja. Strast za uživanjem i savladavanjem oslijepila nas je, pa smo u svemu, čak u bližnjem, vidjeli samo još predmet. Te se strasti nećemo lako odreći. Ili, možda, ipak hoćemo. Jer predaja strasti bacila nas je u samoću. A samoća ubija. Jer, samoća miriše na smrt. Postoji nada da ćemo, ukliješteni u samoću, po milosti, ne po otupjelosti duše, na kraju samo još istisnuti vapaj: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« (Mt 27,46). Tada će se od filozofa pogubljeni Bog, od umjetnika ismijavani i ponižavani Gospodin, te od političara pregaženi Spasitelj, okrenuti našem licu i ponoviti riječi izrečene Adamu: »Gdje si?« (1 Mz 3,9) Dijalog će biti obnovljen. A gdje god bude obnovljen razgovor sa Stvoriteljem, bit će i mir.